

НАЦІОНАЛЬНИЙ ЗАПОВІДНИК «ГЛУХІВ»

ЦЕНТР ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВА
Національної академії наук України і
Українського товариства охорони пам'яток історії та культури

ГЛУХІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені Олександра Довженка

СІВЕРЩИНА В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Наукове видання

Випуск 13

Видається з 2008 року

Глухів – Київ
Центр пам'ятокознавства НАН України і УТОПІК
2020

УДК 94(477.5)+908(477.5)
ББК 63.3(4 Укр)
С42

ISSN 2218-4805

Рекомендовано до друку:

Вченою радою Національного заповідника «Глухів»
(протокол № 2 від 05.03.2020 р.)

Вченою радою Глухівського національного педуніверситету ім. О. Довженка
(протокол № 7 від 26.02 2020 р.)

Редакційна колегія:

І.В. Мошик (голова), О.М. Титова (заступник голови), В.І. Абакумова,
Л.М. Бесов, С.І. Білокінь, Л.О. Гріффен, С.Ю. Зозуля, Г.Д. Казьмирчук, Ю.О. Коваленко,
О.І. Курок, М.П. Недюха, Ю.О. Нікітін, С.І. Посохов, К.М. Тищенко, М.А. Якименко
С.П. Жукова (відповідальний секретар)

Адреса редакції:

41400, м. Глухів Сумської обл., вул. Шевченка, 30, тел./факс +380-5444-23557
e-mail: dikz@ukr.net

Адреса розміщення електронної версії видання в мережі Інтернет

<http://nz-hlukhiv.com.ua>

Видання зареєстровано Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 21939–11839ПР від 31.03.2016 р.)

Збірник наукових праць «Сіверщина в історії України»
внесений до переліку фахових видань з історичних наук
(Наказ Міністерства освіти і науки України від 16.05.2016 р. № 515)

© Національний заповідник «Глухів», 2020
© Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2020
© Глухівський національний педагогічний університет
ім. О. Довженка, 2020

ЗМІСТ

РОЗДІЛ І. ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВО ТА ПАМ'ЯТКООХОРОННА СПРАВА

Харковенко Р.В. Актуальні питання стану справ у сфері охорони культурної спадщини в Україні	7
Вечерський В.В. Репрезентація архітектурної спадщини Сіверщини у Великій українській енциклопедії	15
Молочкова Н.М., Ніщук Л.О. Особливості збереження пам'яток архітектури спільного використання з церквою	20
Романченко О.Д. Реставрація Будинку митрополита архітектурного ансамблю Києво-Печерської лаври у 1950–60-х роках	24
Черевко І.А., Зайцева В.О., Літвінчук Д.В. Дослідження вологості будівельних матеріалів церкви Спаса на Берестові з метою визначення чинників погіршення стану монументального живопису та розробки заходів з його збереження	33
Пришляк О.Б. Дзвіниця костелу Святого Антонія як об'єкт культурної спадщини міста Збараж	41
Ходак І.О. Втрачені храми Борисполя (за експедиційними матеріалами Поліни Кульженко і Марії Вязьмітіної 1924 року)	43
Протоіерей Чурочкин А.А. Глуховский Петропавловский монастырь и его связи с Путивльской землёй	48
Воробей Н.Ф. Чудотворні ікони Богородиці XVII–XVIII ст. з Новгород-Сіверщини	53
Мірошниченко О.М. Нововиявлені надгробки XVIII – початку XX ст. з території Вознесенського кладовища міста Глухова	56
Назарова В.В. Братская могила евреев, погибших во время погрома в Глухове 7–8 марта 1918 года	62
Ванжула О.М. Чернігівський Спасо-Преображенський собор у реаліях міського соціуму (1943–1960 рр.)	66
Mezentsev V.I., Sytyi Yu.M., Kovalenko Yu.O. Baturyn excavations in 2019 and reconstructions of I. Mazepa's coat of arms	72

РОЗДІЛ ІІ. ІСТОРІЯ ТА КУЛЬТУРА ДАВНІХ ЧАСІВ І СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Войтович М.М. Грунтові поховання культури шнурової кераміки на території українського Прикарпаття	79
Пефтіць Д.М. Керамічний комплекс поселення доби пізньої бронзи Єристівка II	86
Ольговський С.Я. Традиції бродячого ремесла на території України	91
Старенький І.О., Болтанюк П.А. Археологічна розвідка в околицях села Баговиця Кам'янець-Подільського району у 2019 році (ур. Нова ферма)	95
Тищенко К.М. Топоніми Бистрик, Білокопитове, Шалигине, Яструбщина виникли у арабо-візантійський час	103
Троцька В.І. Історія досліджень глиняних виробів за матеріалами давньоруських поховальних пам'яток Сіверщини	108

Коваленко Ю.О. Джучидські монети як джерело вивчення історії Глухівщини післямонгольського періоду	112
---	-----

РОЗДІЛ III. ПОЛЬСЬКО-ЛИТОВСЬКА ДОБА ТА ГЕТЬМАНЩИНА

Осадчий Є.М. Грамоти Бобрицького воеводи Кирила Ушакова 1649 року (з історії заснування острогу Кам'яне)	119
Курок О.І., Бакалець О.А., Ключев А.М. Скарби мідних монет Речі Посполитої, Московського царства та Прибалтійських володінь Швеції середини XVII ст. з Сумщини	121
Мезенцев В.І. Батуринські кахлі з гербами П. Орлика та І. Мазепи: реконструкції та аналіз	129
Мицик Ю.А., Тарасенко І.Ю. З документів фонду 1633 ЦДІАК до історії Глухівщини XVIII ст.	140
Тарасенко І.Ю. З історії Глухівської в'язниці XVIII ст.	145
Ковальов О.Є. Глухівчанин А. Лосенко – ректор Імператорської російської академії мистецтв	151
Травкіна О.І. Про навчання студентів Чернігівського колегіуму медицині у другій половині XVIII ст.	155
Токарєв С.А. Козацько-старшинська родина Костенецьких у процесі інтеграції до середовища російського дворянства	160

РОЗДІЛ IV. НОВА ІСТОРІЯ

Галь Б.О. «Не без крайней нужды»: розміщення глухівських управлінських закладів після пожежі 1784 р.	165
Доценко А.В. Військовий постій у м. Глухові Малоросійської губернії на початку XIX ст.	169
Чернякова Я.В. Невідомий документ щодо ремонту Московської брами Глухівської фортеці	175
Тюльпа С.П. Дослідники історії Гетьманщини перших десятиліть XIX ст.	178
Єсюнін С.М. «Полное собрание законов Российской империи» (зібрання друге) як джерело дослідження історії міста Глухова 1825–1881 рр.	181
Герасько М.О. Компактне проживання євреїв на Батуринщині та Конотопщині в XVIII–XX ст.	184
Казьмирчук Г.Д., Казьмирчук М.Г. Стежками декабристів м. Тульчина	189
Будзар М.М. Уявлення про минуле як засіб самопрезентації українського дворянина другої чверті XIX ст. (за юнацьким щоденником Григорія Галагана)	193
Товстоляк Н.М. Документи сімейної історії мецената Г.С. Тарновського	197
Нетребя А.І. Історична обумовленість судової реформи 1864 року	201
Котельницький Н.А. «Братское послание украинцев сербскому обществу «Заря» з особистого архіву І.Л. Шрага як джерело з історії земського ліберального руху на півночі Лівобережної України (60–80 рр. XIX ст.)	205

5. ДАВО, ф. Р-4971, оп. 1, спр. 43.
 6. Записки, статьи, письма декабриста И.Д. Якушкина / ред. и коммент. С.Я. Штрайха. Москва : Изд-во АН СССР, 1951. 739 с. : ил.
 7. Институт русской литературы, ф. 134 (П.Д. Киселева), ед. хр. 29. 6. 139.
 8. Малаков Д.В. По Брацлавщине (от Винницы до Тульчина). Москва, 1982. 176 с.
 9. Підласко Т.В. Немеркнучий слід. Зоря комунізму. 1980. 4 жовтня.
 10. Підласко Т.В. Тульчин. Путівник. Одеса. 1976. 48 с.
 11. Пушкин А.С. Собрание сочинений; в 10-т. Т. IX. М., 1981.
 12. Рукописный отдел Публичной государственной библиотеки им. Е.М. Салтыкова-Щедрина. Архив Н.К. Шильдера. Картон 18. №2.
 13. Следственное дело П.С. Бобрисхева-Пушкина 2-го. Восстание декабристов. Документы / под ред. М.В. Нечкиной. Т. XII. Москва : Наука. 1969. С. 389–410, 456.
 14. Союз спасения. Зрительские отзывы. Режим доступа: <https://www.megacritic.ru/film/soyuz-spaseniya>
 15. Список лиц коим предположено поставить монументы в г. Москве и других городах Рос. Фед. Сов. Республики. Постановление Совета Народных Комиссаров РСФСР подписанное В.И. Лениным. Известия ВЦИК. 1918. 2 августа.
 16. Ф-кій. Местечко Тульчин. Киевлянин. 1898. 26 ноября.
 17. Якушкин Е.Е. Неизданная рукопись декабриста Н.В. Басаргина. Каторга и ссылка. 1925. Кн. 18.

Kazmyrchuk H.D., Kazmyrchuk M.H. Decembrists routes in Tulchyn

The article proposes to consider the routes of the Decembrist sites in the city of Tulchyn, Vinnytsia region, highlights the historical memory of them in the life of the Ukrainian society, emphasizes the feasibility of preserving their inheritance for posterity. One of the areas of study and promotion of modern Decembrist science is local lore. At the present stage, as the tourist industry grows, its functionaries want to know in what state the monuments of one or another historical epoch have been preserved. Existing local history literature does not always satisfy the demand of sightseers, because new requests of society are much wider and more extensive. The problem of tourism in places of the Decembrists in Vinnytsia region has a solid domestic literature. Its appearance is related to the scientific work of researchers of the 20–70's of the twentieth century. V. Bazylevych, D. Bahalii, L. Dobrovolskyi, M. Lysenko, L. Medvedska, H. Serhienko considered the Decembrists' stay in more than 280 settlements of Ukraine, including in 30 cities and villages of Vinnytsia. In 1980–1990 local subjects were covered by T. Podlasko, D. Malakova, O. Kopayhorodska, M. Nedobii, A. Silkin, and Y. Latysh. M. and H. Kazmyrchuk also turned to this problem, having prepared a series of brochures. Most of the material monuments of December's time are preserved, of course, in Tulchyn, where local authorities pay a lot of attention to the preservation and restoration of these unique structures. Among them, the Pestel House, the Decembrist ideologist and head of the Southern Society, should be placed first. However, some Decembrist sites have not survived to our time. Thus, the house of O.P. Yushnevskiy, one of the directors of the Southern Society, whose photograph was in the local history museum (we hope it has been preserved) was destroyed. The memorial plaque from P.I. Pestel's house has disappeared. Time inexorably destroys the material values of the Decembrist era, we must preserve them. This is our history and human memory of people who wanted to improve the lives of our distant ancestors.

Key words: Decembrists, Tulchyn, sites of memory, Pavlo Pestel's house, Pototski Palace.

REFERENCES

- Basargin, N.V. (1988). *Vospominaniya, rasskazy, stati* [Memories, stories, articles]. Irkutsk. [in Russian].
- Gul'dman, V.K. (1901). *Pamyatniki stariny v Podolii* [Monuments in Podolia]. Kamenec-Podolskiy. [in Russian].
- Derzhavnyi arkhiv Vinnytskoi oblasti (dali DAVO). f. R-4981. op. 1. spr. 43.
- DAVO, f. 2700, op. 6, spr. 207.
- DAVO, f. 4971, op. I, spr. 43.
- Shtrajh, S.Ya. (Ed.). (1951). *Zapiski, stati, pisma dekabrysta I. D. Yakushkina* [Notes, articles, letters by the Decembrist I. D. Yakushkin]. Moscow: Izd-vo AN SSSR. [in Russian].
- Institut russkoj literatury, f. 134, (P. D. Kiseleva), ed. hr. 29. 6. 139.
- Malakov, D.V. (1982). *Po Braclavshine (ot Vinnicy do Tulchyna)* [In the Bratslav region (from Winnitsa to Tulchyn)]. Moscow. [in Russian].
- Podlasko, T.V. (1980). *Nemerknuchyi sled. Zoria komunizmu – The Dawn of Communism, 4 zhovtnia*. [in Ukrainian].
- Podlasko, T.V. (1976). *Tulchyn. Putivnyk* [Tulchyn. The Guide]. Odesa. [in Ukrainian].
- Pushkin, A.S. (1981). *Sobranie sochinenij* [Collected works]. (Vol. IX). Moscow. [in Russian].
- Rukopisnyj otdel Publichnoj gosudarstvennoj biblioteki im. E.

M. Saltykova-Shedrina. Arhiv N. K. Shildera. Karton 18. №2.

13. Nechkina, M.V. (Ed.). (1969). *Sledstvennoe delo P.S. Bobrisheva-Pushkina 2-go. Vosstanie dekabristov. Dokumenty* [The investigation of P.S. Bobrishev-Pushkin 2nd. The Decembrist revolt. Documents]. (Vol. XII). Moscow: Nauka. [in Russian].

14. Soyuz spaseniya. Zritelskie otzvyvy. Retrieved from: <https://www.megacritic.ru/film/soyuz-spaseniya>. [in Russian].

15. Lenin, V.I. (1918). *Spisok lic koim predpolozheno postavit monumenty v g. Moskve i drugih gorodah Ros. Fed. Sov. Respubliki. Postanovlenie Soveta Narodnyh Komissarov RFSSR. Izvestiya VCIK – Izvestia All-Russian Central Executive Committee, 2 avgusta*. [in Russian].

16. F-kiy. (1898). *Mestechko Tulchin* [Tulchyn town]. Kievlyanin – The resident of Kiev, 26 noyabrya. [in Russian].

17. Yakushkin, E.E. (1925). *Neizdannaya rukopis dekabrysta N.V. Basargina. Katorga i ssylka – The hard labor and exile*. Vol. 18. [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 25.02.2020 р.
 Рекомендована до друку 10.03.2020 р.

УДК: 94(477)«18»:929.7]:82-94

М.М. Будзар

УЯВЛЕННЯ ПРО МИНУЛЕ ЯК ЗАСІБ САМОПРЕЗЕНТАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ДВОРЯНИНА ДРУГОЇ ЧВЕРТІ ХІХ ст. (ЗА ЮНАЦЬКИМ ЩОДЕННИКОМ ГРИГОРІЯ ГАЛАГАНА)

У статті досліджується проблема юнацького самовизначення представника української регіональної еліти – землевласника, громадського й культурно-освітнього діяча Григорія Галагана. Як засіб такої самопрезентації розглянуто уявлення Г. Галагана про минуле України, що відклалися у його особистому щоденнику, який він вів на порозі дорослішання – з 16 до 22 років. Метою статті є розгляд механізму формування історичного світосприймання Г. Галагана як члена регіональної спільноти – дворянства Лівобережної України. Проблемний аналіз юнацького щоденника Г. Галагана є інструментом для відтворення складного процесу оформлення історичних уявлень особи, котра постає перед одним з найважливіших викликів своєї юності – вибором ідентичності. Відповідь на цей виклик дається, зокрема, й тим, як молода людина осмислює історію своєї батьківщини.

Ключові слова: Г. Галаган, Лівобережна Україна, дворянство, щоденник, історія, самоідентифікація.

Історичні розвідки в умовах сьогодення актуалізують антропологічний, соціальний та філософський ракурси, завдяки чому людина як головний суб'єкт і, водночас, об'єкт історичного процесу вивчається у всьому розмаїтті власних поведінкових практик. Рушійною силою таких діяльнісних сценаріїв є процес ідентифікації, зокрема, така його форма, що її П. Рікер назвав «Ірсе-ідентичність» чи нарративна ідентичність. Репрезентована через подію (оцінювання себе в явищі) та через оповідь (узгодження з навколишнім через висловлення), вона виявляється насамперед у процесі залучення індивіда до соціального оточення [10, с. 8]. Одним із дієвих засобів дослідження нарративної ідентичності особи є розгляд джерел особового походження, передусім щоден-

ників, тому що в основі їх – розповідь автора про світ і про себе у ньому. Ці ego-документи або автонаративи є текстами, де головна проблема для людини – вона сама, провідний мотив – пошук особистістю власної ідентичності, справжності, винайдення себе [13]. Щоденник передусім постає як засіб самопізнання, коли самосвідомість автора розкривається у фіксуванні ним власних емоцій, почуттів, думок [3, с. 178].

Щоденники посіли вагоме місце у сучасних дослідницьких практиках, передусім у науковій традиції країн Західної Європи й США, де вони вивчаються як форма автобіографічної культури, конструювання та репрезентації особистості [2; 14–16].

В українських реаліях щоденниковий матеріал досі використовується суто утилітарно (наскільки спроможний розповісти про історичні події, побут певної доби чи обставини життя визначних осіб); аналіз щоденників досі є прерогативою швидше філологів, ніж істориків [12]. Нагальною є потреба запровадження до обігу щоденників, досі не оприлюднених або відомих у фрагментах, передусім таких, що дозволять поглибити уявлення про життя українських еліт на певних відрізках часу, зокрема у реаліях першої половини XIX ст. Особливо цінними є щоденники молодшої особи, тому що в них самовиявлення автора обумовлюється його віком – добою творення людини як особистості.

Саме до таких текстів належить «Журнал» Григорія Павловича Галагана (1819–1888), крупного землевласника, одного з найпомітніших діячів в історії України в суспільно-політичній та культурній сферах, котрий у цьому тексті постає «на краю юності». У лютому 1836 р., на момент першого запису, авторові ще не виповнилося 17 років, у жовтні 1841 р., коли оповідь переривається, йому 22 роки.

Інтимний щоденник Григорія Галагана є «знайомим незнайомцем» для нашого сучасника. Довгі роки він був відомий широкому загалу лише за першою, фрагментарною публікацією, здійсненою О.М. Лазаревським у 1898 році [1], що не презентує у повному обсязі сюжетно-світоглядну значущість цього документа. В особі 20-річного Григорія Галагана український молодик із аристократичного середовища постає на сторінках «Журналу» як «герой свого часу» перед викликами доби, які обертаються потребою вибору ідентичності.

Якщо виходити з твердження, що історичну пам'ять маємо розуміти «як ментальний процес, у якому суб'єкти, осучаснюючи своє минуле через пам'ять, пов'язують його з собою...» [11, с. 117], а також зауважити на соціальні реалії першої половини XIX ст., коли сприйняття історичних подій у світі, все швидше змінюваному, сприяло поглибленню почуття ідентичності, легко висувати, що формування уявлень про минуле є одним з вирішальних засобів самопрезентації Г. Галагана в його юнацькому щоденнику. Тому метою статті є аналіз механізму формування історичного світосприймання Г. Галагана як члена ре-

гіональної спільноти – дворянства Лівобережної України.

Передусім зазначимо, що роки написання «Журналу» для його автора – період учеництва, програма якого передбачала досить ґрунтовне знайомство як зі світовою, так і з вітчизняною (тобто офіційною російською) історією. Записи у щоденнику демонструють набуття Г. Галаганом навичок міркування про минуле, потягу до описів власних уявлень про епоху чи подію у ній. Такі практики цілком відповідають світоглядній ситуації романтизму, що залишається актуальним для людини межі 1830–1840-х рр.: захоплення добою середньовіччя, тлумачення процесу християнізації як проникнення ідеї Христа в душу народу й визначальний момент у долі людства, протиставлення монархічного способу правління республіканському. Як-от, розлогий запис від 2 грудня 1838 р. відтворює уявлення 20-річного юнака про Володимирове хрещення у Києві: «...усі відмінності між людьми зникають. Деякі роздягаються; діва не стидається наготи, юнак не захоплюється красою жінки, багатій не пишається, бідний не принижується .. усі утворюють одну родину, всі захоплені одним – вірою!..» (тут і в подальшому текст «Журналу» процитовано в перекладі з російського оригіналу – М.Б.) [4, арк. 70]. У нотатці від 25 лютого 1839 р. Г. Галаган розмірковує про середні віки як юність людства, поетичний час, сповнений кохання, гідності та віри: «Мені ввижається, що всі історичні події, що сталися в той час, були наслідком почуттів, а не розуму, який тепер є початок усіх дій» [5, арк. 136]. Виклад автором щоденника власних думок про історичний процес є наочним свідченням того, що історизм як спосіб мислення поступово вкорінюється в суспільній свідомості Нового часу.

Підґрунтям для набуття Григорієм Галаганом навичок історичного мислення стало, безумовно, навчання у 1836–1840 рр. на юридичному факультеті Петербурзького університету. На сторінках щоденника згадуються два університетських викладачі історії, провідні фахівці в обраних ними галузях науки, – спеціаліст з історії Росії, один з авторів відомої ідеологеми «православ'я – самодержавство – народність» Микола Герасимович Устрялов (1805–1870) та історик-еллініст Михайло Семенович Куторга (1809–1886), але згадуються по-різному.

Про М.Г. Устрялова Г. Галаган писав лише двічі: опосередковано, коли занотовував 2 грудня 1838 р., що волів би перенестися в Росію доби Івана IV (правління Івана Грозного – одна з головних тем у наукових зацікавленнях цього історика), і безпосередньо під час сесії 25 травня 1839 р., коли треба було складати іспит за написаним ним підручником («Дві грубі книжечки, в яких кожен рядок є окремий факт, і тому потрібно було багато пам'яті...») [4, арк. 73].

Ім'я М.С. Куторги з'являється в записках часто-густо, причому кожен раз юний автор розмірковує над його словами, робить з них власні висновки. Як-от, думки цього викладача, котрий читав Г. Галагану та його сокурсникам курси давньої та середньовічної історії, стали поштов-

хом для роздумів про природу імперської аристократії від 21 січня 1838 р.: «власне говорячи, у нас немає аристократії. Надзвичайно сподобалися мені з цього приводу слова Куторги, коли він [...] говорив про римську аристократію після Діоклетіана»: «Там, де немає аристократії розуму, багатства і походження водночас, там немає аристократії, але зібрання поважних осіб», котрих звання, багатства й зовнішні відзнаки залежать від якого-небудь дурня-деспота, як у нас...» (тут і нижче підкреслення авторські, – М.Б.) [4, арк. 48]. Пізніше, розвиваючи думку щодо залежності представників еліти Російської імперії від волі монарха, він вводить до цього контексту й власну соціальну долю: «Мені судилося бути бидлом, наказувати бидлоті і коритися бидлу...» [4, арк. 55].

Тому зважимося припустити, що перевага, яку, без сумніву, надавав Г. Галаган лекціям М. Куторги, окрім визнання лекторського таланту цього педагога, відзначеного й іншими слухачами, є результатом його зацікавленості ідеєю республіканізму, генезу якої у формі грецької полісної демократії досліджував цей вчений, та яку сам автор щоденника вважав на той момент необхідною для державотворення. Такий інтерес прослідковується у міркуванні про минуле, як тоді, зокрема, коли 16-річний Г. Галаган, дорогою з Петербурга на Україну, перебуваючи 25 квітня 1826 р. у Новгороді, називає його «жалюгідним залишком колишньої квітучої Республіки»: «Тут, думав я, збиралося віче! тут гордовиті республіканці подавали кожен свій голос [...], а тепер їх нащадки складають лише губернію імперії...» [4, арк. 17]. Але з цієї ж позиції він нерідко оцінює теперішній час, нерідко вдається до відвертої критики політичного курсу уряду імператора Миколи I, неодноразово називаючи його «деспотом», закидаючи йому придушення свободи волевиявлення, збільшення апарату державних службовців, обмеження прав дворянства: «обставини у нас в Росії такі, що одне слово найяснішого автократа може змінити нашу долю...» [4, арк. 68].

Особливо красномовним стає Г. Галаган в оцінюванні імперської політики щодо Лівобережної України – Малоросії, яка для нього лише і є «Україна». Насамперед, на вістрі його критики опинилися дії царського уряду щодо козацького стану в Україні, вчинені упродовж 1832–1837 рр., від указу 1832 р. про заборону козакам продавати землю особам, котрі не належали до козацького стану, до утворення Міністерства державних маєтностей під проводом П.Д. Кисельова, що у подальшому істориками, зокрема З. Когутом, розцінювалися неоднозначно [9, арк. 241–248], але автор щоденника тлумачить їх як наступ на соціальні права українського козацтва, передусім беручи до уваги зрівняння цього стану з державними селянами. «Так, – пише він 21 вересня 1839 р., – я не можу без гіркого почуття згадати про те, що робить тепер уряд з нашим народом. З волі нашого деспота, котрого мета є, мені ввижається, стерти щонайменшу відмінність в народі, у такий спосіб, щоб, нарешті, були б в Росії лише дві сторони: він і раби; з волі імператора знищують козацтво, цю нещасну

жменю народу, на яку наша зникла за обрієм воля лишала ще кілька життєдайних променів...» [2, арк. 29–29 зв.]. Як бачимо, тут риторика, вживана раніше у контексті загальнолюдських демократичних свобод, – народ/деспот, громадяни/раби – поширюється на сферу національного, коли доля козацтва стає символом долі України, яка втратила свої політичні права.

Не менш бруталною є для Г. Галагана рекрутська політика Російської імперії як згубна для генофонду українського народу: «Весь краший народ вибрали, залишилися в селах одні малорослі, каліки, поганой статури, глухі, zostалися старі...» [2, арк. 92 зв.]. Як історичну проблему тлумачить Г. Галаган процес «зросійщення» («омоскалення») українських земель, тобто втрату почуття національної (етнічно-етнографічної, історичної) окремішності. Повертаючись у серпні 1840 р. з Одеси, він занотував у щоденнику: «Я проїхав усю нашу чудову Україну, побачив центр її національності – Лубни, Хорол, і помітив, що тут набагато більше народності, козацтва, ніж у Прилуці. В центрі Полтавської губернії ще існує національний дух, вона ще мало під впливом клятої Росії...» [2, арк. 68 зв.]. Ця думка хвилювала Г. Галагана і в подальшому, в нотатках за 1849 р. він її скристалізував: «Мені нерідко спадає на думку, що втрата національності та омоскалення нашої України можна уподібнити гнилизні, що не утворюється обов'язково з однієї сторони, але з'являється у вигляді якихось плям, так, що є місцини в центрі Малоросії, які набагато більше інфіковані цією згубою, ніж інші, які знаходяться на краю нашої країни, наприклад, Мена набагато більше омоскалена, ніж Конотоп...» [6, арк. 8].

Тобто, поступово, відповідно до того, як автор дорослішає, в його міркуваннях про долю своєї країни та її народу набувають сенсу такі опозиційні пари, як політичні права / політична залежність; козак / державний селянин; Гетьманщина / Малоросія, що унаочнюють думку автора про поступовий національно-політичний занепад сучасної йому України у порівнянні з Україною козацькою.

Як бачимо, для оцінювання стану України у складі Російської імперії на межі 1830–1840 рр. Г. Галаган використовує уявлення про історичну долю українського народу. Основою таких уявлень є еволюція образу Малоросії (України) на сторінках щоденника, тобто у свідомості молоді людини. Ця еволюція зумовлена духовним змужнінням Григорія Галагана: у першій частині тексту (1836, 1838 рр.) батьківщина постала для нього передусім в образі дідиного маєтку в селі Сокиринці, тоді Прилуцького повіту Полтавської губернії, так що навіть історичний час ним усвідомлювався через плін подій приватного життя. У другій частині (1839–1841 рр.) уявлення про Україну вже вийшло за межі панських володінь: автор, розуміючи брак історичних уявлень про свою батьківщину, картає себе за те, що досі не прочитав усього, про неї написаного, й навіть планує сам писати на цю тему. Для 17-річного Г. Галагана важливо, що сокиринський селянин-довгожитель Матвій «пам'ятав ще, коли старий дім не будувався, по-

тім – як він був зведений, як стояв 45 років, і, нарешті, як і його залишили й перейшли у новий» [4, арк. 72], 22-річний – читає і коментує уривки з ще неопублікованої «Історії Малоросії» двоюрідного брата Миколи Маркевича та «Історію Малої Росії» Дмитра Бантиш-Каменського.

Україна минулого для двадцятирічного Григорія Галагана – це Запоріжжя, Україна козаків, полковників і гетьманів, що не є дивним для єдиного спадкоємця дворянського роду старшинського походження, нащадка двох очільників Прилуцького полку, котрому останній гетьман України був двоюрідним прапрадідом.

Образ України козацької відтворено на сторінках щоденника опосередковано, він постає з суми деталей. Якот, складником цього образу є пам'ять про гетьмана Івана Мазепу. Вона оживає у «Журналі», наприклад, у згадці про те, як 28 грудня 1838 р., перебуваючи в Петербурзі, його автор знайшов у кармані сюртука папірець зі словами «Чайки», переписаними в Україні. Популярність пісні «Ой, біда, біда мені, чайці-небози...» серед українського панства у першій половині XIX ст. може пояснюватися, між іншим, традицією, яка відклалася й в «Історії Русів», де мовиться, що докази зради І. Мазепи, за вказом Кочубея та Іскри, полягали, зокрема, «...в здогадах із пісень, скомпонованих гетьманом з алегоричними висловами, а особливо з пісні, так званої «Чайка», що означає страдницьку і гноблену Малоросію...» [8, с. 261]. Коли Г. Галаган читає III том «Історії Малої Русі» Д. Бантиш-Каменського, то з обуренням зазначає, що це «дурна, підла, низька історія! Усюди виставлені царі, російські тирани, благодійниками України, а козаки, котрі захищали свободу проти москалів, – бунтівниками» [2, арк. 93 зв]. Знаємо, що саме у цій частині книги Д. Бантиш-Каменського, котрий тлумачив українську минувшину з точки зору офіційної історіографії, мовилося про гетьманування І. Мазепи (1639–1709).

Тобто, текст «Журналу» демонструє видимий зв'язок історичних уявлень, що визначили самосвідомість Григорія Галагана на момент його повноліття, з життєдіяльністю дворянської спільноти, у колі якої відбувалося його дорослішання. Споріднені між собою та з Галаганами сім'ї Маркевичів, Скоропадських, Кочубеїв, Гудовичів, Тарновських, Лизогубів, Раковичів, Борковських, Дараганів, Милорадовичів тощо були часткою того соціокультурного простору, в якому вже на межі XVIII–XIX сторіччя поширилися автономістсько-консервативні настрої, вирізнявся «козацький міф», що став історичним підґрунтям винайдення української нації у XIX сторіччі. Микола та Михайло Маркевичі, Ілля та Андрій Лизогуби, інші представники лівобережного панства (в тексті «Щоденника» згадуються розмови з Петром Скоропадським, Іваном Якубовичем, Віктором Закревським тощо) – світоглядні переконання цих людей, безумовно, вплинули на історичні уявлення Г. Галагана.

Бачення долі України як складник поглядів Г. Галагана початку 1840-х рр. означено культурною моделлю, що ба-

зувалася на діях ототожнення та розрізнення, відокремлення «свого» від «чужого», коли основним концептом стало протистояння Малоросія (Україна) – Росія. В окресленні цього протистояння так, як його усвідомлював сам Г. Галаган, поєдналися ідеї нації та свободи, коли Російська імперія схарактеризована як утворення, що перешкоджає вільному розвитку його батьківщини: «Україна! Україна! Ти намірялася бути деревом, ти росла незалежно й прегарно, ти розквітала, проте Русь мерзенна тебе придушила, ти чахнеш і з дерева стаєш кущем!...» [5, арк. 67]. Важливість цього етапу у розвитку власної самосвідомості розумів сам Григорій Галаган, коли через 10 років згадував: «Як в собі, так й у всіх мене оточуючих, а ще більше в народі я намагався попри все розвивати пристрасну любов до свого національного, повернення всього старого, відновлення в пам'яті нашого славного козацтва й, нарешті, сильніше за все пробудження духу окремішності від ненависної тоді Московщини...» [7, арк. 1 зв].

Дійдемо висновку, що процес формування історичної свідомості Григорія Галагана, відображений в його юнацькому щоденнику, обумовлений світоглядною концепцією доби романтизму з її звеличенням свободи, республіканізму, національної ідеї з її гострим почуттям плину історії.

Складниками процесу оформлення історичної свідомості Григорія Галагана, представника регіональної еліти в Україні другої третини XIX ст., стали ліберально-демократичні тенденції, характерні часові його дорослішання, автономістські ідеї, відгомін яких ще зберігався у дворянській спільноті, прагнення визначити власну соціальну роль. На цьому етапі еволюції особистості в уявленнях Г. Галагана про минуле України об'єдналося соціальне, національне та історичне.

«Журнал» відтворив лише один з етапів розвитку самосвідомості Григорія Павловича Галагана, одного з досі сповна неоцінених діячів в історії України XIX ст. Велими цікавим є питання, як саме еволюціонував його світогляд, зокрема уявлення про історію, роль у ній і селянства, і козацтва, і владної еліти, яке місце в його переконаннях посіла ідея співпраці з монархічною державою, частиною якої була його батьківщина. У відповіді на ці питання за допомогою аналізу численних автонаративів, створених Г. Галаганом після 1841 р, полягатимуть перспективи нашого дослідження.

ДЖЕРЕЛА

- [А. Л.] Матеріали для біографії Г.П. Галагана: отрывки из юношеского дневника Г. П. Галагана, 1836–1841. *Киевская старина*. 1898. Т. 62. № 7–9. С. 189–224.
- Виолле К. Малая космогония автобиографических произведений. *Известия АН. Серия литературы и языка*. 2004. Т. 63. № 2. С. 57–61.
- Заварзіна Є.В. Щоденник як «матеріалізована» авторська свідомість. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2007. Серія: Філологія. Вип. 50. С. 177–180.
- Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (далі – ІР НБУ ім. В.І. Вернадського). ф. І, оп. 1, спр. 93., 94 арк.
- ІР НБУВ, ф. І, оп. 1, спр. 94, 131 арк.
- ІР НБУВ, ф. І, оп. 1, спр. 6923, 14 арк.
- ІР НБУВ, ф. І, оп. 1, спр. 6936, 9 арк.
- Історія русів / пер. І. Драча. Київ : Веселка, 2003. 366 с.

9. Когут З. Російський централізм і українська автономія. Ліквідація Гетьманщини. 1760–1830. Київ : Основи, 1996. 317 с.
10. Рікер П. Сам як інший. Київ : Дух і літера, 2000. 458 с.
11. Рюзен Й. Нові шляхи історичного мислення; пер. з нім. В. Кам'янець. Львів : Літопис, 2010. 358 с.
12. Сірко І. Український щоденниковознавчий дискурс: аналіз актуальних класифікаційних схем. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Серія: Лінгвістика. Вип. 22. С. 111–117.
13. Солонин Ю.Н., Дудник С.И. Судьба субъективного жанра в контексте европейской культуры XVII–XX веков. XVII век в диалоге эпох и культур. С.-Петербург, 2000. С. 11. URL: <http://anthropology.ru/ru/text/solonin-yun/sudba-subektivnogo-zhanra-v-kontekste-evropeyskoj-kultury-xvii-xx-vekov>.
14. Steinitz R. *Time, Space, and Gender in the Nineteenth-Century British Diary*. New York : Palgrave Macmillan, 2011. 279 p.
15. *The Pleasures of diaries : four centuries of private writing*; edited Bilythe R. New York : Pantheon Books, 1989. 488 p.
16. *Victorian Diaries: The Daily Lives of Victorian Men and Women*; edited Creaton H. London, 2001. 144 p.

Budzar M.M. The idea of the past as self-presentation means of the ukrainian nobleman of the second quarter of the XIX century (based on Hryhorii Galagan's youth diary)

In the article the problem of youthful self-determination of the representative of the Ukrainian regional elite – landowner, public and cultural and educational figure Hryhorii Galagan is researched. As a means of such self-presentation, was considered H. Galagan's conceptions about Ukrainian history, which were put down in his personal diary, which he kept at the age of 16 to 22 years old. The Ukrainian nobleman appears in it as the «hero of his time» before the challenges of the «Nicholas era», that is the time of the reign of Nicholas I, when the Russian Empire was experiencing the apogee of absolutism, and at the same time the emergence of national movements, including the Ukrainian. He appears in different spaces of social action – in an aristocratic salon, in a university auditorium, in a landowner estate.

The aim of the article is to analyze the formation mechanism of H. Galagan historical worldview as a member of the regional community – representative of the Left Bank Ukraine nobility. In this community, the modern national movement sprouted through its connection with the traditions of early-modern «Cossack Ukraine», through the formation of the «Cossack myth», through a rethinking of the folk culture traditions that has preserved the historical experience of the Ukrainian peasantry. The author used methods of archivalistics – genetic and problem personalization, as well as methods of source analysis, first of all attribution and chronology of the source. The problem analysis of H. Galagan's youth diary, first once fragmentary published at the end of the XIX-th century, is a tool for reproducing the complex process of designing the historical concepts of a person who faced before the most important challenges of his youth – the choice of identity. The answer to this challenge was given, in particular, by the way a young person interpreted the history of his Motherland.

Key words: H. Galagan, the Left Bank Ukraine, nobility, diary, history, self-identification.

REFERENCES

- [A. L.] (1898). Materialy dlja biografii G.P. Galagana: otryvki iz junosheskogo dnevnika G. P. Galagana, 1836–1841 [Materials for the biography of G.P. Galagan: excerpts from the youth diary of G.P. Galagan, 1836–1841]. *Kievskaja starina*, vol. 62, 7–9, pp. 189–224. [in Russian].
- Violle, K. (2004). Malaja kosmogonija avtobiograficheskikh proizvedenij [Small cosmogony of autobiographical works]. *Izvestija AN. Serija literaturny i jazyka*, vol. 63, 2, pp. 57–61. [in Russian].
- Zavarzina, Ye.V. (2007). Shchodennyk yak «materializovana» avtors'ka svidomist' [Diary as a "materialized" author's consciousness]. *Visnyk Kharkivs'kogo nacional'nogo universy'tetu imeni V. N. Karazina – V. N. Karazin Kharkiv National University. Seriya: Filologiya*, issue 50, pp.177–180. [in Ukrainian].
- Institut rukopysu Natsional'noi biblioteki Ukrainy imeni V.I. Vernads'koho (dali – IR NBU im. V.I. Vernads'koho) [Institute of Manuscript, Kyiv, Ukraine]. f. I, op. 1, spr. 93, 94 ark. [in Russian].
- IR NBUV, f. I, op. 1, spr. 94, 131 ark. [in Russian].
- IR NBUV, f. I, op. 1, spr. 6923, 14 ark. [in Russian].
- IR NBUV, f. I, op. 1, spr. 6936, 9 ark. [in Russian].
- Drach, I. (Trans.) (2003). *Istoriia rusiv [History of Russ]*. Kyiv: Veselka. [in Ukrainian].
- Kohut, Z. (1996). *Rosijs'kyi tsentralizm i ukrains'ka avtonomiia. Likvidatsiya Het'manshchyny [Russian centralism and Ukrainian autonomy. Liquidation of the Hetmanate]*. 1760–1830. Kyiv. [in Ukrainian].
- Riker, P. (2000). *Sam yak inshy [Just like another]*. Kyiv : Duh i litera. [in Ukrainian].
- Riuzen, I., V. Kam'ianets'(Trans.) (2010). *Novi shliakhy istorychnoho myslennia. [New ways of historical thinking]*. Lviv: Litopys. [in Ukrainian].

- Sirko, I. (2015). *Ukrains'kyi shchodennykovoznavchyi dyskurs: analiz aktual'nykh klasyfikatsiinykh skhem [Ukrainian Diary Studies: an analysis of current classification schemes]*. *Naukovy'i visnyk Kherson's'koho derzhavnoho universy'tetu – Scientific Bulletin of Kherson State University. Seria : Linhvisty'ka*, issue 22, pp. 111–117 [in Ukrainian].
- Solonin, Ju. N., Dudnik, S. I. (2000). *Sud'ba subjektivnogo zhanra v kontekste evropejskoj kul'tury XVII–XX vekov. VII vek v dialoge jepoh i kul'tur. [The fate of the subjective genre in the context of European culture of the XVII – XX centuries]*. St. Petersburg. Retrieved from <http://anthropology.ru/ru/text/solonin-yun/sudba-subektivnogo-zhanra-v-kontekste-evropeyskoj-kultury-xvii-xx-vekov>. [in Russian].
- Steinitz, R. (2011). *Time, Space, and Gender in the Nineteenth-Century British Diary*. New York: Palgrave Macmillan. [in English].
- Bilythe, R. (Ed.) (1989). *The Pleasures of diaries: four centuries of private writing*. New York: Pantheon Books. [in English].
- Creaton, H. (Ed.) (2001). *Victorian Diaries: The Daily Lives of Victorian Men and Women*. London. [in English].

Стаття надійшла до редакції 04.02.2020 р.
Рекомендована до друку 10.03.2020 р.

УДК 94(477.51)

Н.М. Товстоляк

**ДОКУМЕНТИ СІМЕЙНОЇ ІСТОРІЇ
МЕЦЕНАТА Г.С. ТАРНОВСЬКОГО**

Стаття побудована на маловідомих документах і новій інформації про сімейну історію українського мецената, поміщика і підприємця Григорія Степановича Тарновського (1790–1853). На основі майнових документів родинного архіву Тарновських, листів їх сучасників встановлено, що власником садиби Качанівка Г.С. Тарновський став у 1816 р. за заповітом його вітчима Г.Я. Почеки. У статті наведено невідомі факти про його дружину Ганну Дмитрівну Тарновську (1798–1853) та її родичів – знаменитих катеринославських дворян Алексеєвих. Її батько, Д.Л. Алексеєв, – багатий поміщик Півдня України, власник садиби Котівка, мав ступінь доктора Оксфордського університету. Сім'ї дворян Алексеєвих і Тарновських дружили, в 1820–1830 рр. Д.Л. Алексеєв і його зять Г.С. Тарновський одночасно розбудовували свої садиби (чудові будинки і парки); ними було зібрано великі бібліотеки, колекції живопису, антикваріату, історичних цінностей. У першій половині XIX ст. Г.С. Тарновський став засновником знаменитого культурного центру в Качанівці; його маєтки стали економічно розвиненими господарствами. Він був меценатом у мистецтві, живописі, музиці.

Ключові слова: Г.С. Тарновський, Г.Я. Почека, родина Алексеєвих, сімейна історія, садиба Качанівка, меценат.

Актуальність дослідження визначається необхідністю вивчення матеріалів про родинні зв'язки, життя, меценатську та громадську діяльність українського поміщика-підприємця, мецената, фундатора визначного українського історико-культурного центру у садибі «Качанівка» Парафіївського маєтку Чернігівської губернії Григорія Степановича Тарновського (1790–1853). У науковій та науково-популярній літературі, присвяченій власникам садиби Качанівка, закріпився усталений образ Григорія Степановича: поміщик, який отримував великі прибутки від важкої праці кріпаків і, задля задоволення власних амбі-